

Morfolojik Yöntemle Oluşturulan Çatıların Yapılarına Göre Tasnifi

Anıl ARSLAN¹

Öz: Türk dil bilgisinde yeni bir konu olmamakla birlikte çatı kategorisi bugüne kadar farklı tanımlamalar, sınıflandırmalar ve sonuçsuz tartışmalarla üzerinde uzlaşma sağlanamayan konulardan biridir. Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması fiillerin üzerine çatı eklerini belirli bir düzende olmak koşuluyla art arda beş kereye kadar almasına imkân tanımaktadır. Fiillere eklenen ikinci ve sonraki çatı ekleri, kendinden önceki çatı ekinin işlevini sonlandırmaz. Ancak fiilin özne veya nesne bağlantısını etkileyebilir ya da çatıyı kuvvetlendirebilir. Türkçenin yapısal zenginliğine katkıda bulunmak amacıyla bu çalışmada yapılarına göre sınıflandırılan ve Basit, Türemiş, Birleşik ve Katmerli olmak üzere dört yapıda incelenen ünlü ekleri için morfolojik yöntemle oluşturulmuş bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapılarına göre çatılar, Basit yapılı çatılar, Türemiş yapılı çatılar, Birleşik yapılı çatılar, Katmerli yapılı çatılar.

Classification of Voices Formed by Morphological Method According to Their Structures

Abstract: Although it is not a new topic in Turkish, the category of voice is one of the topics on which there is no agreement, with different definitions, classifications and inconclusive discussions until today. Since Turkish is an agglutinative language, verbs can receive up to 5 vowel suffixes consecutively in a certain order. The second and subsequent voice suffixes attached to verbs do not terminate the functions of the suffixes that were previously attached. However, they can affect the subject or object connection of the verb or strengthen the voice. With the aim of contributing to the structural richness of Turkish, a classification attempt - formed by the morphological method - was made in this study for the vowel suffixes, which were classified according to their structures and studied in four structures as simple, derived, compound and multiple.

Keywords: Voices according to their structures, Simple structured voices, Derived structured voices, Compound structured voices, Multilayer structured voices.

Giriş

Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması fiillerin çatı eklerini belirli bir düzende ardı ardına beş kereye kadar almasına imkân tanımaktadır. Fiillere gelen çatı ekleri, kendinden önce gelen

¹ Doktor, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir / Türkiye. E-posta: anilarслан.48@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3203-649X.

çatı ekinin işlevini sona erdirmemekle beraber fiilin özne veya nesne bağlantısını etkileyebilir ya da çatıyı kuvvetlendirebilir.

Türkçe alanyazında çatı eklerinin üst üste kullanılabilirliğine değinen çalışmalar vardır. Bunlar arasında Gülsevin (2011, s. 326-327) çatı eklerinin üst üste kullanılabilirlikleri şu maddelerle izah eder:

1. Çatıların üst üste kullanılması halinde, türemiş fiilin çatısı olarak sondaki şekil esas alınmalıdır. Yani, *sev-in-dir-t-il-* örneğinde, fiilin çatısı 'edilgen'dir.
2. Dönüştürülük eki *-(I)n-*, fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki ile genişlemiş bir fiilin üzerine *-(I)n-* gelmez.
3. İştaşlık eki *-(I)ş-*, fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki ile genişlemiş bir fiilin üzerine *-(I)ş-* gelmez.
4. Edilgenlik eki *-Il-*, fiil kök ve tabanlarına sadece son çatı eki olarak gelebilir. *-Il-* ekinin üzerine başka hiç bir çatı eki gelmez.
5. Ettirgen-oldurgan eki *-{Dir}-*, edilgen eki *-Il-* hariç, bütün çatı eklerinden sonra gelebilir. Fakat bu ekten sonra sadece *-Il-* kullanılabilir.
6. Bir fiilde, sıralaması nasıl olursa olsun, dönüştürülük eki *-(I)n-* ile işteşlik eki *-(I)ş-* birlikte bulunamaz.
7. Aynı çatı ekinin üst üste gelebildiği durumlar şunlardır:
 - a. Oldurgan-ettirgen eki *-{Dir}-* üst üste gelebilir. İki kere gelmesi yaygındır. Üç kere üst üste geldiğinde, genellikle iki kere gelmesi ile aynı anlamı taşır, pekiştirme ve kuvvetlendirme yapar. Dört kere üst üste gelebilmesi oldukça seyrek. Bu tür dörtlü örnekler de sadece geçişsiz fiiller üzerinde görülebilir.
 - b. Ünlü veya I ünsüzü ile biten fiillere eklenen edilgen-meçhul çatı eki *-(I)n-* ile, normal edilgen-meçhul eki *-Il-* da üst üste kullanılabilir:

Derse başla-n-il-di. Yemek ye-n-il-di. Bundan sonra böyle bil-in-il-meli

Bu tür yapılar, dönüştürülük eki üzerine gelen *-Il-* edilgen-meçhul çatı şekillerinden ayrılır:

Çok sev-in-il-miş.

Çünkü *sev-in-il-miş* örneğinde geçişli fiile gelen *-(I)n-il-* yapısında, fiil önce dönüştürülük çatı eki almış ve geçişsiz hale gelmiştir. Geçişsiz hale gelen tabana *-Il-* eki getirilince yapı edilgen değil, meçhul çatıyı göstermiştir. Oysa *ye-n-il-di* örneğinde, yine geçişli fiile gelen *-(I)n-Il* yapısı, neticede meçhul değil, edilgen çatı meydana getirmiştir. Yani, *-(I)n-* eki dönüştürülük değil edilgenlik fonksiyonunda kullanılmış, ikinci ek olarak gelen *-Il-* da pekiştirme görevi üstlenmiştir.

Korkmaz (2009, s. 563) Türkçede çatı eklerinin üst üste getirilebilmesinin dilin anlatım gücünü artırdığını ve cümledeki özne ve nesne değişmelerine imkân tanıdığını belirtmiş ve çatı eklerinin üst üste gelebilmesinin gelişigüzel olmadığını, dil mantığı içerisinde belirli ölçülere bağlı olduğunu vurgulamıştır. "Nitekim *-(I)l- / -(U)l-* edilgenlik ekinin sonra *-(I)n- / -(U)n-* dönüştürülük ve *-(I)ş- / -(U)ş-* işteşlik eklerinin; *-(I)ş- / -(U)ş-* ekinin sonra da *-(I)n- / -(U)n-* dönüştürülük ekinin getirilememesi böyle bir mantığın gereğidir."

Yıldız (2014, s. 273), Ergin (2001, s. 200-216) ve Gülsevin'in (1999, s. 203-223) verdikleri bilgilerden hareketle Türkiye Türkçesinde çatı eklerinin üst üste kullanılabilirlik durumunu Tablo 1'de göstermiştir:

Tablo 1. Türkiye Türkçesinde Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılabilirlik Durumu

Çatı Ekleri	-(X)l-	-(X)n-	-(X)ş-	-(X)t-	-(X)r-	-DXr-
-(X)l-	-(X)l- + -(X)l-	-(X)l- + -(X)n-	-(X)l- + -(X)ş-	-(X)l- + -(X)t-	-(X)l- + -(X)r-	-(X)l- + -DXr-
	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor
-(X)n-	-(X)n- + -(X)l-	-(X)n- + (X)n-	-(X)n- + -(X)ş-	-(X)n- + -(X)t-	-(X)n- + -(X)r-	-(X)n- + DXr-
	söylenil-	Kullanılmıyor	*dayanış-	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	bulundur-
-(X)ş-	-(X)ş- + -(X)l-	-(X)ş- + -(X)n-	-(X)ş- + -(X)ş-	-(X)ş- + -(X)t-	-(X)ş- + -(X)r-	-(X)ş- + -DXr-
	görüül-	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	görüştür-
-(X)t-	-(X)t- + -(X)l-	-(X)t- + -(X)n-	-(X)t- + -(X)ş-	-(X)t- + -(X)t-	-(X)t- + -(X)r-	-(X)t- + -DXr-
	taşıtl-	*sürtün-	*sürtüş-	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	taşıttır-
-(X)r-	-(X)r- + -(X)l-	-(X)r- + -(X)n-	-(X)r- + -(X)ş-	-(X)r- + -(X)t-	-(X)r- + -(X)r-	-(X)r- + -DXr-
	düşürül-	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	düşürt-	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor
-DXr-	-DXr- + -(X)l-	-DXr- + -(X)n-	-DXr- + -(X)ş-	-DXr- + -(X)t-	-DXr- + -(X)r-	-DXr- + -DXr-
	giydiril-	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	giydirt-	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor

*

Sadece birkaç örnekle sınırlı kalan kullanımlar.

Karpuz (2007, s. 651), Türkiye Türkçesindeki fiil çatılarının geçişli ve geçişsiz tabanlar temel alınarak özneleri bakımından yeniden yapılandırılması ve adlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. “Türkiye Türkçesindeki eylemler olma ve etme/yapma/kılma işlevlerine göre ayrı ayrı olmak üzere yeni çatılar oluşturabilme özellikleri bakımından değerlendirildiğinde her bir eylem kökünden 28 yeni eylem ve dolayısıyla eylem çatısı oluşturulabildiği görülmektedir.”

Alanyazında çatı eklerinin üst üste getirilmesi hâlinde sondaki çatı ekinin esas alınması gerektiği, cümlenin özne ya da nesnesinin son çatı eki ile belirlendiği görüşü hâkimdir. Hâlbuki gövdesinde çatı eki bulunduran bir fiile getirilen başka çatı ekleri, kendinden önceki ekin işlevini sona erdirmez.

i. *Cengiz listeyi Özge’ye hazırlattı.* (Ettirgen)

hazır+la-t-tı

-t-: Ettirgenlik

ii. *Cengiz tarafından Özge’ye liste hazırlatıldı.* (Ettirgen-edilgenler)

hazır+la-t-ı-l-dı

-t-: Ettirgenlik

-l-: Edilgenlik

Yukarıdaki iki cümlede de *hazır-la-* eylemini gerçekleştiren Özge, *hazırlat-* eylemini sağlayan ise Cengiz'dir. İlk cümlede ettirgenlik eki, fiildeki son ek iken ikinci cümlede fiilin gövdesi konumundadır. İlk cümlede yüzey, ikinci cümledeyse derin yapıda özne Özge'dir.

i. *Sırt sırta dayandılar.* (Dönüştü)

daya-n-dı-lar

-n-: Dönüştülük

ii. *Sırt sırta dayanıştılar.* (Dönüştü-işteş)

daya-n-t-ş-ti-lar

-n-: Dönüştülük

-ş-: İşteşlik

Yukarıdaki örneklerde ise ilk cümlede *daya-* eylemine getirilen dönüştülük eki, eylemi gerçekleştirenin aynı zamanda eylemden etkilenen konumunda yer almasını sağlamıştır. İkinci cümlede ise dönüştü konumdaki *dayan-* eylemi, işteşlik ekiyle morfolojik olarak işaretlenmiş ve eylemi karşılıklı olarak gerçekleştirenler aynı zamanda eylemden etkilenen konumunda da yer almışlardır. Sonuç itibarıyla cümlede işteşlik ve dönüştülük, herhangi bir anlamsal işlev kaybı yaşamamıştır. Her iki cümle özelinde de özne ve nesne değişikliği yaşanmamıştır.

Verilen örneklerde, çatıların üst üste kullanıldığı hâlde sondaki çatı ekinin esas cümledeki özne ya da nesnesinin tek belirleyicisi olmadığı görülmektedir. Fiile getirilen her çatı ekinin bir işlevinin olduğu, gövdesine yeni bir çatı eki geldiğinde mevcut çatı ekinin eylemde var olan işlevini yitirmediği ve özneye hâlâ etkileşimde olduğu görülmektedir.

Türkçede üst üste getirilen çatı ekleri üzere yapılacak tasnif denemelerinin, Türkçenin yapısal zenginliğine katkı sağlayacağı düşüncesiyle morfolojik yöntemle oluşturulan çatılar yapılarına göre tasnif edilerek *basit, türemiş, birleşik ve katmerli* olarak dört yapıda incelenmiştir.

Morfolojik Yöntemle Oluşturulan Basit Yapılı Çatılar

Morfolojik yöntemle oluşturulan basit yapıları çatılar, fiile çekim öncesinde tek bir çatı eki getirilerek eylemin biçimbirimsel olarak işaretlenmesiyle oluşur.

Edilgen Çatı

i. *İnsan ticareti mağdurlarına yönelik bilgilendirme toplantısı **yapıldı**.*

yap-ı-l-dı

-l-: Edilgenlik

ii. *Hatay'ın pek çok ilçesinde konteyner kentler **kuruluyor**.*

kur-u-l-u-yor

-l-: Edilgenlik

iii. *Videosu, sosyal medyada çok **izlenmiş**.*

iz+le-n-miş

-n-: Edilgenlik

iv. *Sınavda başarılı **bulundu**.*

bul-u-n-du

-n-: Edilgenlik

v. *Maç, 1 saat gecikmeli **başladı**.*

baş+la-Ø-dı

-Ø-²: Edilgenlik

Dönüslü Çatı

i. *Kendisine yöneltilen suçlamalara yönelik açıklama yapmaktan **kaçındı**.*

kaç-ı-n-dı.

-n-: Dönüslülük

ii. *Yok yere **üzüldük**.*

üz-ü-l-dü-k.

-l-: Dönüslülük

iii. *O konuya hiç **ilişmedi**.*

² “-Ø-” biçimbirimle oluşturulan basit yapıli edilgen çatılarda eylemi gerçekleştiren özneler kullanıcılar tarafından önemli görülmeyerek ön plana nesnel çıkarılır. Örnekte yüzey yapıdaki dilbilgisel özne, eyleyen konumunda değildir. Eylem, başkası tarafından gerçekleştirilmektedir.

il-i-ş-me-di

-ş³: Dönüştürülük

iv. *Rahat bir elbise giydi.*

giy-Ø-di

-Ø⁴: Dönüştürülük

Ettirgen Çatı

i. *Her akşam aynı saatte köpeğini dışarı çıkarır.*

çık-ar-ır

-ar-: Ettirgenlik

ii. *Çocukları erken saatte yatırır.*

yat-ı-r-di.

-r-: Ettirgenlik

iii. *Öğrencilerine kendi kitabını okutuyor.*

oku-t-uyor

-t-: Ettirgenlik

iv. *Kapıyı görevliye açtırır.*

aç-tır-di

-tır-: Ettirgenlik

v. *Hemen şu kitabı oku.*

oku-Ø

³ Türkiye Türkçesinde “-(I⁴)n-” ve “-(I⁴)l-” biçimbirimleriyle oluşturulan dönüştürülük çatılarının dışında aslen işteşlik yapan “-(I⁴)ş-” biçim birimi ile kurulan dönüştürülük çatılarının örnekleriyle de oldukça sık karşılaşılmaktadır. Söz konusu biçim birimi de geçişli eylemleri geçişsiz durumu getirir (Arslan, 2022: 230).

⁴ Türkiye Türkçesinde morfolojik yöntemle oluşturulan dönüştürülük çatılarda “-(I⁴)n-, -(I⁴)l- ve -(I⁴)ş-” biçim birimleri, geçişli fiillere geldiğinde fiil geçişsiz konuma geçmektedir. Bunun yanında kılıcı, eylemi gerçekleştiren ve aynı zamandan eylemden etkilenen konumundadır. Yapılan iş, *kendi kendine* yapılır. Türkiye Türkçesinde bu işlev, “-(Ø)-” biçim birimi ile de sağlanmaktadır. Dönüştürülük bildiren diğer biçim birimlerin aksine “-(Ø)-” biçim birimle oluşturulan morfolojik yöntemli dönüştürülüklerde eylemin geçişsiz konuma geçme zarureti yoktur (Arslan, 2022: 231-232).

-Ø⁵: Ettirgenlik

İşteş Çatı

i. Öğretmenin ilginç kıyafetini gören çocuklar, sessizce **gülüştüler**.

gül-ü-ş-tü-ler

-ş-: İşteşlik

ii. Saat 16.00 için **sözleştiler**.

söz+leş-tiler

-leş-: İşteşlik

iii. Cuma günü Emre'yi **göreceğim**.

gör-Ø-ecek-i-m

-Ø⁶: İşteşlik

Morfolojik Yöntemle Oluşturulan Türemiş Yapılı Çatılar

Türkçede morfolojik yöntemle oluşturulan çatı, fiile çekim öncesinde tek bir çatı eki gelerek basit yapıda kurulabildiği gibi *aynı türden* birden fazla çatı ekinin getirilmesiyle de kurulabilmektedir. İşlevi aynı olduğu hâlde eyleme getirilen bu ekler, *kuvvetlendirme/pekiştirme* görevi üstlenmektedir. Bu yapılar, *türemiş yapılı çatı* kategorisinde değerlendirilebilir. Türemiş yapılı çatılar, fiile iki edilgenlik, iki veya daha fazla ettirgenlik yahut iki dönüşlülük ekinin üst üste getirilmesiyle kurulabilmektedir.

Aşağıdaki örnekler iki veya daha fazla *ettirgenlik* ekiyle oluşturulan türemiş yapılı çatı örnekleridir.

i. Köpeğine **baktırttı**.

⁵ “-Ar-, -(I⁴)r-, -(I⁴)t-, -(DI⁴r)-” biçimbirimleriyle kurulan ettirgen çatıların haricinde Türkçede yüklem “-Ø-” biçimbirimle işaretlendiği morfolojik yapılı ettirgenlikler de oluşturulabilmektedir. Söz konusu işaretleyici emir cümlelerinde yer alırken literatürde genel kabul gören geçişsiz eylemin geçişli konuma gelmesine bir başka deyişle eylemin öznece oldurulmasına yahut eylemin bir başkasına yaptırılması için geçişlilik kazanmasına ihtiyaç duyulmaz. (Arslan, 2022: 123).

⁶ “-(I⁴)ş-” biçimbirimiyle oluşturulan işteş çatılı eylemler geçişli fiili geçişsiz konuma alırken “-Ø-” biçimbirimiyle oluşturulan işteş çatılı eylemlerde eylemin geçişlilik-geçişsizlik durumunda bir değişme yaşanmaz. Fiil çatıları ve fiillerin geçişlilik-geçişsizliği iki ayrı dilbilgisi kategorisidir. Örnekte de görüldüğü üzere çatı kurulumunda geçişlilik-geçişsizlik bir etmen değildir. Çatı türlerinin meydana gelişinde fiilin geçişli ya da geçişsiz olma şartı yoktur. Geçişli fiiller de edilgen, dönüşlü veya işteş çatı oluşturabilir.

bak-tır-t-tı

-tır-: Ettirgenlik (Eylemi başkasına yaptırma)

-t-: Ettirgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

ii. Köpeğine *baktırttırdı*.

bak-tır-t-tır-dı

-tır-: Ettirgenlik (Eylemi başkasına yaptırma)

-t-: Ettirgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

-tır-: Ettirgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

iii. Köpeğini *gezdirtirtmiş*.

gez-dir-t-tir-t-miş

-dir-: Ettirgenlik (Eylemi oldurma, geçişlilik kazandırma)

-t-: Ettirgenlik (Eylemi başkasına yaptırma)

-tir-: Ettirgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

-t-: Ettirgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

İlk iki örnekte fiile gelen ilk ettirgenlik eki *eylemi başkasına yaptırma* işlevindedir ve çatıyı kurmaktadır. Sonrasında gelen diğer ettirgenlik ekleri ise *anlamı kuvvetlendirme/pekiştirme* işlevindedir. Son örnekte ise fiile gelen ilk ettirgenlik eki eyleme *geçişlilik kazandırmakta*, yine bir başka bakış açısıyla da *oldurma* işlevi kazandırmaktadır, ikinci ettirgenlik eki başka bir eyleyen eklemekte ve *geçişlilik derecesini artırmakta*, sonraki ettirgenlik ekleri ise *anlamı kuvvetlendirmektedir*.

Aşağıdaki örnekler iki veya daha fazla *edilgenlik* ekiyle oluşturulan türemiş yapılı çatı örnekleridir.

i. Talimatları yerine getirilmesi *söylenildi*.

söyle-n-i-l-di

-n-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

-l-: Edilgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

ii. Onun için “Tehlikeli biridir.” *deniliyor*.

de-n-i-l-iyor

-n-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

-l-: Edilgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

iii. *Şefin spesiyal yemeği yenildi.*

ye-n-i-l-di

-n-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

-l-: Edilgenlik (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

Fiillere getirilen ilk edilgenlik ekleri, eylemlerin *başkaları tarafından gerçekleştirilme* işlevlerini sağlamış; ikinci edilgenlik ekleri ise anlamı *kuvvetlendirme / pekiştirme* işleviyle fiil gövdelerinde yer almışlardır.

Aşağıdaki örnekler ise iki veya daha fazla *dönüştülük* ekiyle oluşturulan türemiş yapılı çatı örnekleridir.

i. *Kılıç Ali, yarı merak yarı da endişeyle Gazi'nin yüzüne bakınıştı.*⁷

ii. *Harbiye'nin üçüncü ve son sınıfında bulunan Mustafa Kemal ilk kez rakının tadına bakınıştı.*⁸

bak-t-n-t-ş-tı

-n-: Dönüştülük (Kendi kendine yapma)

-ş-: Dönüştülük (Kuvvetlendirme/Pekiştirme)

Cümlelerin öznesini eylemin *gerçekleştiren* ve *etkileneni* olarak konumlandıran işaretleyici, *-n-* ekidir. Bu ek *dönüştülü* çatıyı oluştururken üzerine ikinci dönüştülük eki ise anlamı *kuvvetlendirme/pekiştirme* işlevindedir.

Morfolojik Yöntemle Oluşturulan Birleşik Yapılı Çatılar

Türkçede çatı eklerinin üst üste gelmesi durumunda genel görüş, türemiş fiilin çatısı olarak sondaki şeklin esas alınmasıdır. Ancak söz konusu durumlarda üst üste gelen çatı eklerinin işlevlerini kaybetmemiş olmaları ve özneye bağlantılarını devam ettirmeleri yalnızca sondaki şeklin esas alınmasını tartışmalı kılmaktadır. Art arda gelen farklı türdeki çatı ekleri, kendinden önceki çatının işlevini sonlandırmamaktadır. Örneğin işteş çatı ekini alan eylem, üzerine

⁷ Çulcu, M. vd. (2009), *Bir Enver Paşa Kitabı Şu İngilizler Canımı Çok Sıkıyor*, İstanbul: Destek Yayınevi.

⁸ Mango, A. (2000), *Atatürk (Çev: Füsun Doruker)*, İstanbul: Sabah Kitapları.

edilgenlik eki aldığımda işteşlik anlamı kaybolmamaktadır. Birleşik yapılı çatılar, fiilin iki farklı türde çatı eki almasıyla kurulabilir.

i. *Pandemi sürecinde el sıkışılmamalı.* (İşteş-edilgenler)

sık-ı-ş-ı-l-ma-malı

-ş-: İşteşlik (Karşılıklı yapma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkaları tarafından gerçekleştirilme)

ii. *Salondaki uzun sessizlik sonrası bahçede bolca gülüşüldü.* (İşteş-edilgenler)

gül-ü-ş-ü-l-dü

-ş-: İşteşlik (Birlikte yapılma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkaları tarafından gerçekleştirilme)

Verilen i. örnekte eylem *karşılıklı* ii. örnekte ise *birlikte* yapılırken kimin tarafından gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Örneklerde eylemler *başkaları tarafından birlikte* ve *karşılıklı* olarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla işteşlik ekinin üzerine gelen edilgenlik eki, eylemin karşılıklı veya birlikte yapılmasını sonlandırmamıştır.

Söz konusu yapıların birleşik yapılı çatılar kategorisinde yeni adlandırmalarla değerlendirilmesi bu çalışmanın getireceği önerilerdendir.

Aşağıdaki örnekler, *edilgenlik* ekinin son ek olarak geldiği birleşik yapılı çatı örnekleridir:

i. *Ödev, evde yaptırıldı.* (Ettirgen-edilgenler)

yap-tır-ı-l-dı

-tır-: Ettirgenlik (Başkasına yaptırma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

Eyleme getirilen *ettirgenlik* eki ile *yaptırma durumu* oluşurken *edilgenlik* eki ile de *başkaları tarafından yapılma* durumu sağlanmıştır.

ii. *Genç adam vahşice öldürülmüş.* (Ettirgen-Edilgenler)

öl-dür-ü-l-müş

-dür-: Ettirgenlik (Geçişlilik/Oldurma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

Eyleme getirilen *ettirgenlik* eki ile eylem geçişli konuma getirilmiş ve oluş işlevi kazandırılmıştır. *Edilgenlik* eki ile de *başkaları tarafından* yapılma durumu sağlanmıştır.

iii. *Patlama sesiyle sağa sola koşuşuldu.* (İşteş-edilgenler)

koş-u-ş-u-l-du

-ş-: İşteşlik (Birlikte yapma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

iv. *Düşmanla günlerce cephede çatışıldı.* (İşteş-edilgenler)

çat-ı-ş-ı-l-dı

-ş-: İşteşlik (Karşılıklı yapma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

Eylem iii. örnekte *birlikte*, iv. örnekte *karşılıklı* olarak gerçekleştirilmiştir. Eylemlerin kimin tarafından gerçekleştirildiği ise bilinmemektedir. Eylemler *başkaları tarafından birlikte* veya *karşılıklı* olarak gerçekleştirilmektedir.

v. *Şık kıyafetler giyinilmiş.* (Dönüştü-edilgenler)

giy-i-n-i-l-miş

-n-: Dönüştülük (Kendi kendine yapma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

vi. *Sağa sola bakınıldı.* (Dönüştü-edilgenler)

bak-ı-n-ı-l-dı

-n-: Dönüştülük (Kendi kendine yapma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

Yukarıdaki örneklerde ise *giyin-* ve *bakin-* eylemlerini gerçekleştirenler aynı zamanda yapılan eylemlerin etkilenenleridir. Buna karşın eylemlerin üzerine gelen edilgenlik ekleri yüzey yapıda özneyi değiştirmiş ve ilk cümlede nesneyi, özne konumuna taşımış; ikinci cümledeki özneyi ise meçhul hâle getirmiş ve cümleden düşürmüştür. Söz konusu cümleler derin yapıda incelendiğinde ise eylemler, başkaları tarafından gerçekleştiriliyor olsa da eyleyenlerin aynı zamanda etkilenen oluşu değişmemiştir.

Aşağıdaki örnekler, ettirgenlik ekinin son ek olarak geldiği birleşik yapılı çatı örnekleridir:

i. Çocukları **dövüştürmüş**. (İşteş-ettirgenler)*döv-ü-ş-tür-müş***-ş-:** İşteşlik (Karşılıklı Yapma)**-tür-:** Ettirgenlik (Başkasına Yaptırma)ii. Aileleri **görüştürdüler**. (İşteş-ettirgenler)*gör-ü-ş-tür-dü-ler***-ş-:** İşteşlik (Karşılıklı Yapma)**-tür-:** Ettirgenlik (Başkasına Yaptırma)iii. Tüm kuşlara seslendi: **Uçuşun!** (İşteş-ettirgenler)*uç-u-ş-Ø-un***-ş-:** İşteşlik (Birlikte Yapma)**-Ø-:** Ettirgenlik (Başkasına Yaptırma)

İşteşlik eki ile sağlanan karşılıklı ve birlikte yapma durumları, fiilin gövdesine getirilen *ettirgenlik* eki ile devam etmiş anlam genişleyerek eylemin karşılıklı ve birlikte olarak yapma durumları *yaptırma* konumuna geçmiştir.

iv. Ödev, yarına kadar **yapılsın**. (Edilgen-ettirgenler)*yap-ı-l-Ø-sın***-l-:** Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)**-Ø-:** Ettirgenlik (Başkasına Yaptırma)

Eylem, *edilgenlik* eki vasıtasıyla *başkası tarafından yapılma* anlamı kazanırken *-Ø-biçimbirimli ettirgenlik* eki ile de başkaları tarafından gerçekleştirilecek eylem artık *başkalarına gerçekleştiriltme* anlamını almıştır.

v. Bizi buraya onun vefatı **toplandırdı**. (Dönüştürme-ettirgenler)*top+la-n-dır-dı***-n-:** Dönüştürme (Kendi kendine yapma)**-dır-:** Ettirgenlik (Geçişlilik/Oldurma)

Dönüştürme eki, *eyleyeni* aynı zamanda eylemden *etkilenen* yapmıştır. Fiil gövdesine getirilen ettirgenlik eki ile de eylemde *oluş* anlamı yaratılmıştır.

Aşağıdaki örnekler, işteşlik ekinin son ek olarak geldiği birleşik yapıları örnekleridir.

i. *Sevgilisiyle çaldırıyorlar.* (Ettirgen-işteşler)

çal-dır-ı-ş-ıyorlar

-dır-: Ettirgenlik (Geçişlilik/Oldurma)

-ş-: İşteşlik (Karşılıklı yapma)

ii. *Hakiki Rize kavurmasının üzerine Trabzon yağı gezdiriyor.* (Ettirgen-İşteşler)

gez-dir-i-ş-iyor

-dir-: Ettirgenlik (Geçişlilik/Oldurma)

-ş-: İşteşlik (Birlikte yapma)

Yukarıdaki örneklerde eylemlerin ettirgenlik eki almasıyla oluş işlevi sağlanırken işteşlik ekiyle de birliktelik ve karşılıklı yapma durumları oluşturulmuştur.

iii. *Usulca birbirlerine dayanıştılar.* (Dönüştürme-işteşler)

daya-n-ı-ş-ıyorlar

-n-: Dönüştürme (Kendi kendine yapma)

-ş-: İşteşlik (Karşılıklı yapma)

Örnekte ise eylemi gerçekleştirenler *hem yapan hem de etkilenen* konumundadır. Buna ek olarak fiillerin gövdelerine getirilen işteşlik ekleri ise eylemlerin *karşılıklı yapıldığını* gösterir.

Morfolojik Yöntemle Oluşturulan Katmerli Yapılı Çatılar

Birbirinden farklı işleve sahip iki çatı ekiyle kurulan çatıların birleşik yapıları çatılar kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği, söz konusu çatıların işlevlerine göre yeni terimlerle adlandırılabilirliğini önerilmişti. Türkçede çatı kurulurken zaman zaman farklı türde üç çatı ekinin de üst üste geldiği durumlar görülmektedir. Örneğin “*bak-ı-ş-tır-t-ı-l-*” eylemi sırasıyla *işteşlik*, *ettirgenlik*, *ettirgenlik* ve *edilgenlik* çatı eklerini alarak bünyesinde üçü farklı çatı türü olmak üzere (işteş, ettirgen, edilgen) toplam dört çatı eki barındırmaktadır. Eylemde birden fazla bulunan ettirgenlik ekleri, eylemin *geçişlilik derecesini artırmakta ve eylemi başkasına*

yaptırmaktadır. Örnekteki gibi üç farklı türde çatı eki alan fiiller, *katmerli yapılı çatı* kategorisinde değerlendirilebilir.

i. *Çocuk, güzelce yıkandırıldı.* (Dönüşlü-ettirgen-edilgenler)

yık-a-n-dır-ı-l-dı

-n-: Dönüşlülük (Kendi kendine yapma)

-dır-: Ettirgenlik (Başkasına yaptırma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

Örnekte yıka- eylemini çocuk yaparken *dönüşlülük* ekiyle yapılan eylemden *etkilenen* de olmuştur. Söz konusu fiile getirilen *ettirgenlik* eki, eylemi başkasına *yaptırma*, edilgenlik eki ise başkası tarafından gerçekleştirilme anlamları yüklemiştir.

ii. *Yiğitler bakıştırıldı.* (İşteş-ettirgen-edilgenler)

bak-ı-ş-tır-ı-l-dı

-ş-: İşteşlik (Karşılıklı yapma)

-tır-: Ettirgenlik (Başkasına yaptırma)

-l-: Edilgenlik (Belirsizlik/Başkası tarafından gerçekleştirilme)

Yukarıdaki örnekte ise bak- eylemi, işteşlik ekiyle karşılıklı yapma, ettirgenlik eki ile karşılıklı yaptırma, edilgenlik eki ile de karşılıklı yaptırılma anlamları kazanmıştır.

Sonuç

Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması fiillerin çatı eklerini belirli bir düzende ardı ardına beş kereye kadar almasına imkân tanımaktadır. Fiillere gelen çatı ekleri, kendinden önce gelen çatı ekinin işlevini son buldurmamakla beraber fiilin özne veya nesne bağlantısını etkileyebilir ya da çatıyı kuvvetlendirebilir.

Birden fazla çatı eki alan fiillerde son çatı ekinin kendinden önceki çatının işlevini sona erdirmediği görülmektedir. Örneğin geçişli bir fiil olan *gör-* eylemiyle kurulan ve karşılıklı yapma anlamı kazanan işteş çatılı *görüş-* fiili, üzerine gelen ettirgenlik ekiyle *görüşür-* fiil şeklini alır ve başkasına yaptırma anlamı kazanır. Ancak söz konusu fiilin karşılıklı yapma işlevinin devam ediyor oluşu da yalnız ettirgen olmadığı aynı zamanda işteş de olduğunu gösterir. Bir başka örnekte ise geçişli bir fiil olan *oku-* eylemini üzerine getirilen ettirgenlik

ekiyle *okut-* şeklini alan fiil başkasına yaptırma anlamı kazanırken okuttur- şekliyle de yeni bir ettirgenlik eki aldığı anda anlamını kuvvetlendirir.

Üst üste getirilen çatı ekleri üzerine yapılacak tasnif denemelerinin Türkçenin yapısal zenginliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda morfolojik yöntemle oluşturulan çatılar yapılarına göre; tek çatı eki alan *basit yapılar*, aynı türde birden fazla çatı eki alan *türemiş yapılar*, farklı türde iki çatı eki alan *birleşik yapılar* ve farklı türde üç çatı eki alan *katmerli yapılar* olarak sınıflandırılmıştır.

Türkiye Türkçesinin morfolojik yapıları, “-(I⁴)l-, -(I⁴)n-, -Ar-, -(I⁴)r-, -(I⁴)t-, -(DI⁴r)- ve -(I⁴)ş-” biçimbirimlerinin haricinde “-Ø-” sıfır biçimbirimi ile de kurulabilmektedir.

i. *Maç erken bitti.* “başkası tarafından bitiril-”

bit-Ø-ti → Yüklem → Edilgen (Eylem kökü: geçişsiz)

maç → Dilbilgisel özne (Mantıksal nesne)

ii. *Ahmet sonunda biraz sakinledi.* “sakinleş-”

sakin+le-Ø-di → Yüklem → Dönüştürücü (Eylem kökü: geçişsiz)

Ahmet → Özne

iii. *Siz hızlıca dışarı çıkın.* “çıkart-”

çık-Ø-in → Yüklem → Ettirgen (Eylem kökü: geçişsiz)

Siz → Özne

iv. *Okulda Arçın'a rastladım.* “karşılaş-”

rast+la-Ø-dım → Yüklem → İşteş (Eylem kökü: geçişsiz)

Ben → Özne

Yukarıda sıfır biçimbirimleriyle verilen örneklerin ilkinde *bit-* eylemini gerçekleştiren bir başkasıdır. Özne, cümlenin dilbilgisel öznesi, mantıkça da nesnesidir konumundadır. İkinci örnekte özne eylemi kendi kendine gerçekleştirmektedir, *sakinle-* eyleminin hem gerçekleştireni hem de etkileneni konumundadır. Üçüncü örnekte cümlenin eylemin gerçekleştirilmesini sağlayan ve eylemi gerçekleştirecek olan iki kılıcısı bulunmakta ve eylem bir başkasına yaptırılmaktadır. Dördüncü örnekte ise özne, *rastla-* eylemini karşılıklı yapmakta dolayısıyla eylem birden fazla kişi tarafından karşılıklı yapılarak gerçekleştirilmektedir.

Kaynaklar

- Arslan, A. (2022), Morfolojik Yapılı Ettirgenliklerde -Ø- Biçimbirimi, *Türk Kültürü*, (15)1, 117-127.
- Arslan, A. (2022), Türkiye Türkçesinde Dönüştürücü Çatının Oluşum Yöntemleri, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, (8)17, 226-240.
- Ergin, M. (2001), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gülsevin, G. (2011), Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II*, 315-335, Ankara: TDK Yayınları.
- Karpuz, H. Ö. (2007), Türkiye Türkçesindeki Fiil Çatılarının Yeniden Yapılandırılması ve Yeni Terim Önerileri *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler -2-*, 651-656, Erzurum.
- Korkmaz, Z. (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldız, M. (2014), *Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Exented Abstract

Although it is not a new topic in Turkish, the category of voice is one of the topics on which there is no agreement, as there are different definitions, classifications and inconclusive discussions. Since Turkish is an agglutinative language, Turkish verbs can have a maximum of 5 vowel suffixes in a row in a certain order. The second and subsequent voice suffixes attached to verbs do not cancel the function of the preceding suffix. However, they can affect the subject or object connection of the verb or strengthen the voice.

In the literature, the opinion is that when suffixes overlap, the suffix at the end should be taken as the basis and the subject or object of the sentence is determined by the suffix. However, other suffixes attached to a verb with a suffix in the body do not terminate the function of the previous suffix..

- i. *Cengiz listeyi Özge'ye hazırlattı.* (Causative)

hazır+la-t-tı

-t-: Causativisation

- ii. *Cengiz tarafından Özge'ye liste hazırlatıldı.* (Causative-passives)

hazır+la-t-ı-l-dı

-t-: Causativisation

-l-: Passivity

In the two sentences above, Özge performs the preparatory action, and Cengiz supplies the preparatory action. In the first sentence, the causative suffix is the suffix in the verb, while in the second sentence it is the body of the verb. In the first sentence, Özge is the subject in the surface structure and in the second sentence it is the subject in the deep structure.

- i. *Sirt sırta dayandılar.* (Reflexive)

daya-n-dı-lar

-n-: Reflexivity

- ii. *Sirt sırta dayanıştılar.* (Reflexive-reciprocals)

daya-n-ı-ş-tı-lar

-n-: Reflexivity

-ş-: Reciprocity

In the first sentence of the above examples, the reflexive suffix has been added to the verb -daya, so that the person doing something is also being done something. In the second sentence, however, the verb -dayan, which has a reflexive function, is morphologically marked with the reciprocal suffix and the person who acts is affected at the same time. Ultimately, the reflexive and reciprocal verb retains its meaning function in this sentence.

In the examples, it could be observed that the suffix of the last voice does not determine only the object or subject of the main clause, although the voices are used in succession. It could be observed that each voice suffix attached to the verbs has a function, and that the function of the present voice suffix maintains its function when the new voice suffix is attached to the body of the verb, and that there is still a connection between subject and suffixes.

With the aim of contributing to the structural richness of Turkish, a classification attempt for the vowel suffixes was made in this study using the morphological method. The vowel suffixes were classified according to their structures and studied in four structures: *Simple*, *Derivational*, *Compound* and *Multiple*.

Simple-structured voices produced by the morphological method are created by marking the verb as a morpheme and adding only a voice suffix before conjugation.

i. *Kapıyı görevliye açtırdı.* (Causative)

aç-tır-dı

-tır-: Causativisation

ii. *Öğretmenin ilginç kıyafetini gören çocuklar, sessizce güllüştüler.* (Causative-reciprocals)

gül-ü-ş-tü-ler

-ş-: Reciprocity

In Turkish, the voice formed by the morphological method can be formed in a simple structure before conjugation with a single voice suffix as well as with several voice suffixes of the same structure. Although these suffixes attached to the verb have the same function, they have a reinforcing/amplifying function. These structures belong to the category of derived voices. The derived voices can be formed by adding two passive suffixes or two or more causative suffixes or reflexive suffixes to the verb.

i. *Köpeğine baktırttı.**bak-tır-t-tı***-tır-:** Causativisation (make someone else do the act)**-t-:** Causativisation (amplification/consolidation)ii. *Köpeğine baktırttırdı.**bak-tır-t-tır-dı***-tır-:** Causativisation (make someone else do the act)**-t-:** Causativisation (amplification/consolidation)**-tır-:** Causativisation (amplification/consolidation)

The function of the first causative suffix attached to the verb is to have another person perform the action and determine the voice. The function of the other causative suffix, added later, is to reinforce and amplify the meaning.

When there is an overlap of vowel suffixes in Turkish, the final form is generally considered to be the voice of the verb. However, the fact that the overlapping voice suffixes have not lost their function and retain their connection with the subject makes it controversial that only the final form should be taken as the basis in such cases. Voice suffixes added consecutively do not terminate the function of suffixes preceded by their own. For example, the verb with reciprocal voice does not lose the reciprocal meaning when the passive suffix is added to own. Compound structured voice can be formed by adding three different types of structured voice suffixes.

i. *Salondaki uzun sessizlik sonrası bahçede bolca gülüşüldü.* (Reciprocal-passives)*gül-ü-ş-ü-l-dü***-ş-:** Reciprocity (to be done together)**-l-:** Passivity (uncertainty/being performed by others)

In Turkish, from time to time, one may encounter 3 different types of voice suffixes that are added one after another while the voice is formed. For example, the verb "bakıştırlı-" contains a total of 4 voice suffixes, namely the reciprocal voice suffix, the causative voice suffix, the causative suffix and the passive voice suffix, each of which is added because they are different types of voice suffixes. When multiple causative suffixes are added, the transactivity of the verb increases and an action is performed.